

Gülxarə ƏHMƏDOVA
AMEA Folklor İnstitutu
ehmedova.65@inbox.ru

**QARABAĞDA NOVRUZ
(AĞDAM RAYONUNDAN TOPLANMIŞ MATERIALLAR ƏSASINDA)**

Açar sözlər: Novruz, Ağdam, qovurğa, yumurta boyamaq, qulaq falı

**NOVRUZ IN GARABAG
(ON THE BASE OF MATERIALS COLLECTING FROM AGDAM)**

In this article it is talked about the Novruz traditions of Agdam region. Agdam is one of the regions which is occupied. That's why the collecting, studying of folklore and ethnography of this region is more actual.

In this article we try to reflect the Novruz traditions of the mentioned region according to the collecting materials. Here we have tried to show not only the history the Novruz traditions, but also its present state. We must noted that in this article the folklore and ethnography are in a state of turmoil. Because it is impossible to separate them from each other.

Key words: Novruz, Agdam, fried wheat, to dry egg, ear soothsaying

**Резюме
ПРАЗДНОВАНИЕ НОВРУЗ В КАРАБАХЕ
(НА ОСНОВЕ СОБРАННЫХ МАТЕРИАЛОВ В АГДАМЕ)**

В этой статье рассказывается об обычаях празднования Новруз. Агдам на сегодняшний день оккупирован, как и другие регионы родины, и по этой причине собрание и изучение фольклора и этнографии этого региона еще более актуален.

Мы в этой статье попытались представить обычай Новруз, на основе собранных материалов в Агдаме. Здесь вместе с прежними традициями Новруз, рассказали и о современных обычаях праздника. Нужно отметить то, что фольклор и этнография связаны между собой и их невозможно отделить друг от друга.

Ключевые слова: Новруз, Агдам, говурга (жареная пшеница), покрасивание яиц, гадание

Ağdam rayonunda Novruz bayramına hazırlıq mən gördüyümdən də əvvəl – anamdan, nənəmdən eşitdiyimə görə, fevral ayının axırlarından hiss edilir, Novruz bayramı ab-havası başlayardı. Belə ki, insanlarda o qədər yüksək əhval-ruhiyyə olardı ki, sanki hər evdə toya hazırlaşır. Lap qədimdə ilk olaraq evin divarlarını ağartmaqdan başlayardılar. O zaman evlər çiy kərpicdən və ya çaylaq daşından olardı (Kərpicin tərkibi sarı torpaq, saman və sudan ibarət olurdu). Çaylaq daşı da çaylağın kənarında olan daşların irilərinə deyirlər. Həmin evlərin suvağı da kərpicin hazırlanmış palçıqdan olurdu. Hətta döşəmə torpaqdan olduğu üçün döşəmə də həmin palçıqla şirələnirdi. Həmin divarı da əhənglə ağardardılar. Sonra evdə bütün əşyaları havaya töküüb hamısını yuyub təmizləyirdilər. Havanın soyuq olmasına baxmayaraq bütün yorğan-döşəyini yununu belə yuyardılar. Evdə olan bütün məişət əşyalarını yuyub təmizləyirdilər. Sonra bütün həyat-bacanı, ağacların xəzəlini dərindən təmizləməyə başlayardılar. Ümumiyyətlə, ilk çərşənbəyə qədər bütün proseslər qurtarır və hamı bayram qurtarana qədər həvəslə bayram keçirdərdi. Təmizlik qurtarandan sonra qovurğa tədarükünə başlayardılar. Qovurğanın 2 qovrulma qaydası vardır:

1) Qovurğa qovurmaq üçün buğdanı arıtlayıb, yuyub, qurudandan sonra qovururlar. Onun içərisinə çətənə və küncüt əlavə edirlər. Yazda çiçək açıb qurumuş qanqal qozasının kənarları tikanlı olduğu üçün onu qayçıyla kəsib günün altına səririlər. Tam quruyandan sonra tikanlı olduğuna görə onu əllə təmizləmək olmur. Ağacları döyəcəyib toxumunu tökürlər. Tökülən toxumu, yəni çətənəni küləkli havada sovurub təmizləyirlər. Qovurğa qovuran zaman həmin çətənədən istifadə olunur. Elə adamlar da var ki, həmin bu qovurğanı, çətənə və küncütü kirkirə adlı bir alətdə üyüdürlər. Bunu həvəngdəstə ilə də əzmək olur. Bundan başqa həvəngdəstədə qoz-fındıq da əzib bunun içərisinə qatmaq olur. Sonra bu qarışığa süd və şəkər əlavə edib bayram ərəfəsində yeyirlər. Bu yeməyin adı qovuddur.

2) Buğda yuyulduqdan sonra süddə və ya suda qaynadılır. Sonra sərilib qurudulur. Bundan sonra icra edilən proses 1-ci qaydada olduğu kimidir. Ancaq bu qovurğa qovrulmuş zaman buğda ortasından partlayır.

Qovurğanı qovurmağa başlamamışdan qabaq sac istilənəndə yeddi dənə buğdanı ürəyində subay qızların adı ilə niyyət tutub saca atırsan. Hansı qızın adına olan buğda əgər çırtlayıb atılsa, demək o qız tezliklə ailə quracaq.

Bölgədə Novruz bayramında yumurta da boyayardılar. Yumurtanı boyamaq üçün soğan qabığından istifadə olunardı.

Bayramın əsas rəmzlərindən biri də fətirdir. Hər evdə fətir bişər və ətri bütün ətrafa yayılırdı. Fətiri bişirmək üçün un, kərə yağı, yumurta, süd, üyüdülmüş keşniş toxumu götürüb xəmir yoğurdular. Qədimdən əksər ailələr qış üçün meyvə və saxlayardılar. Məsələn, alma, armud, heyva, xurma, üzüm, əzgil, qoz, fındıq saxlayardılar. Bu meyvələrdən və çərəzlərdən bayramda bolluca istifadə edərdilər. Qoz-fındıqdan şəkərbura, paxlava hazırlayırdılar.

Bölgədə beş çərşənbə qeyd olunardı. Birinci çərşənbə yalançı, qalan dörd çərşənbə isə əsl çərşənbə adlanırdı. Hər çərşənbə el arasında böyük sevinclə, təntənə ilə keçirilirdi. İlk çərşənbə başlayanda oğlan uşaqları yumurta döyüdülməyə başlayardılar. Uşaqlar yumurtanı qabaqcadan bərk olub-olmadığını yoxlamaq üçün yumurtanı dişlərinə vurub yoxlayırdılar. Sonra həmin yumurtanı duzlu suda qaynadıb soyudandan sonra seçdikləri yumurtanı iki-üç gün həmin suda saxlayırdılar ki, daha bərk olsun. Bir də əgər yumurta sarı və çilçildirsə, onu bərk bilib seçirdilər. Yumurtanı döyüşəndə onu ovuclarında tutub yumurtanın baş tərəfini bir az açıq qoyurdular ki, o biri uşaq yumurtanın yan hissəsindən vurmasın, çünki yan hissə nisbətən kövrək olur. Ona görə də yumurtanı vuran uşaq çalşırdı ki, yan hissədən vursun.

Hər çərşənbə axşamı uşaqlar evlərə torba atardılar. Əvvəllər bu mərhələdə yaş məhdudiyəti yox idi. Yəni böyük oğlan və qızlar da torba atardılar. Ancaq indi kiçik yaşlı uşaqlar torba atırlar.

Digər bölgələrimizdə olduğu kimi, Ağdamda da qızlar çərşənbə axşamı qulaq falına çıxardılar. Hər çərşənbə axşamında uşaqlar səhərə qədər çöldə olardılar. Kosa-kosa oyunu və başqa oyunlar – çiləmə-çilik və çilingağac oynayırdılar. Çiləmə-çilik oynamaq üçün çayırı torpaqdan köklü çıxarıb onu silkələyib torpağını təmizləyər,

ayaqlarının topuq və üst hissəsində atıb-tutardılar (yəni çiləyərtilər). Çilingağac oynamaq üçün 30-40 sm ağacın budağından nazik hissə kəsilir, ucu karandaş şəklində yonulur ki, torpağa yaxşı batsın. Hər uşağın əlində 10-12 çilingağac olardı. Uşaqlar çilingağac oynamaq üçün torpağı 1-2 gün qabaqdan sulayardılar, yer yumşaq palçıqlı olsun ki, ağaclar yerə yaxşı batsın. Oyun vaxtı birinci oyunçu çilingi atır, torpağa batırır. İkinci oyunçunun çilingi birinci oyunçunun çilinginə dəyib onu aşırırsa, demək, oyunu ikinci oyunçu udur. Beləliklə, oyun bu qayda ilə davam edir.

Bayram ərəfəsində uşaqların ən sevdiyi məşğuliyyətlərdən biri də torba atmaq, bayram payı istəmək idi. Uşaqlar hər torba atanda çox həvəslə torbaya yumurta qoyulmasını istəyərtilər. Torbaya əsasən fındıq, qoz, qovurğa, yumurta, paxlava, şəkərbura, fətir və başqa şirniyyatlar qoyurdular. Bir sözlə, kimin evində nə varsa, torbaya ondan qoyardı. Vacib adətlərdən biri də odur ki, həyətin görünən bir yerində mütləq qırmızı bağlanardı. Yaşlı adamlar deyirdi ki, bu, Cənabi Əmirin qırmızı bayramıdır. Axır tək¹də mütləq lobyalı aş bişirilir. İçərisinə xurma da əlavə edirlər. Aşı bişirən zaman qabaqcadan balaca, qırmızı aş lobyasını yaxşıca yuyub bişirdikdən sonra düyünü qaynadandan zaman onu düyünün içərisinə əlavə edib birlikdə süzülür. Sonra bir başqa qabda bir stəkan un, iki yumurta, yarım stəkan qatıq qarışdırılır və bundan bir gündə alınır. Kündəni yayıb qazanın dibinə səririlər. Sonra dəmə qoymaq üçün süzölmüş düyü ilə lobyanı həmin qazana əlavə edib aralarına da xurma qoyub üzərinə ərinmiş yağ töküb dəmə qoyulur.

Axır təkde və bayram axşamı yemək bişən qab-qacağı yumazdılar ki, evin bərəkəti gedər. Hətta həmin axşam zibil də atmazdılar. Bayram süfrəsini də çölə çıpmazlar ki, süfrənin bini-bərəkəti gedər. Bayram qurtarandan sonra bayram səmənisini niyyət tutub axar suya atırlar.

Bayram ərəfəsində nişanlı qızlara bayramlıq aparardılar. Apardıqları bayramlıqların içərisində bayram azuqələrinə olardı. Bayram xonçasının içində qoz, fındıq, qovurğa, boyanmış yumurta, şəkərbura, paxlava, fətir və ortasına qırmızı bağlanmış səməni qoyardılar.

Sonra qonşular və qohumlar bir yerə yığılıb çilə axşamı keçirərdilər. Çilə günü səhər tezdən səssiz çıxartmadan, lal-dinməz bir mis kasa götürüb su gətirib evə qoyardılar. Axşam qızlar toplaşdıqca səhərə qədər çilə çıxardardılar. Toplaşan qızlardan birinin saçından bir tük çıxarıb bir nişanlı qızın üzünü həmin tükə bağlayıb gətirdikləri mis kasadakı suya üzünü üç dəfə salıb çıxardıb əlini saxlayırdı. Üzü küylənməyə başlayırdı. Üzük neçənci dəfədə dayanırdısa, demək, ginc qız həmin yaşda ailə quracaqdır. Elə də olardı ki, oğlanlar və qızlar ayrı-ayrı keçirərdilər. Bundan başqa çilə axşamında hərə əlində bir xonça gətirir, xonçanın içində bütün bayram azuqəsi olardı. Aş və başqa isti yemək də olardı. Bayram azuqələri qoz, fındıq, qovurğa, boyanmış yumurta, fətir, şorqoğalı, meyvədən ibarət olardı. Yeyib içəndən sonra papaqlarını və torbalarını götürüb torba atmağa gedərdilər. 2 müxtəlif torba

atma məqamı diqqəti çəkir: 2-ci torba atma hər hansı parçadan tikilmiş bir torbanı uzun bir qarqunun ucuna taxıb qapıdan içəri uzadırdılar. Ev yiyəsi torbanın içərisinə bayram payı qoyduqdan sonra geri çəkərdilər. Uzun müddət torba atıb oynayıb güləndən sonra həmin evə qayıdıb torbaya qoyulan azuqələrdən yeyib şənələnərdilər ki, səhərə kimi yatmasınlar. Əgər kimsə yatsa, onun üz-gözünü karandaşla bəzəyər, bığ-saqal çəkərdilər. Ona görə də hamı çalışırdı ki, yatmasın.

Adətlərdən biri də hər çərşənbə axşamı tonqalın hazırlanması və yandırılmasıdır. Tonqalı adətən cavan, yaxud yaşlı adamlar şər qarışana qədər qurardılar. Uşaqlar da çox həvəslə onların ətrafına yığılıb şər qarışmasını və tonqalın yanmağını səbirsizliklə gözləyirdilər. Tonqal yananda isə uşaqlardan böyüyə hamı tonqaldan atlanıb “azarım-bezarım burda qalsın”, – deyərdilər. Axır təkde hava azca işıqlanan kimi hamı yuxudan ayılıb axar suyun üstünə gedir və “ağırlığım, azarım-bezarım, bütün uğursuzluqlarım və s.... axar suda axsın” deyərək üç dəfə atlanırdılar.

Adətlərdən biri də bu idi ki, qohum-əqrəbə, qonşular çərşənbələrdə bir-biri ilə bayramlaşdılar. Əgər qohum-qonşuda kimsə xəstə və ya köməksizdirsə, ona baş çəkərlər və bütün bayram işlərində onlara hər işdə kömək edərlər və bayram payı aparardılar. Bar verən ağacın altında axşam niyyət tutulur. Əlindəki yumurtanı torpağın üstünə qoyursan və yumurtanın bir tərəfinə qara, bir tərəfinə qırmızı karandaş qoyursan. Sonra yumurtanın üzərinə dəyirmi bir qab qoyulur. Səhər açılanda yumurtanın üzərinə qoyulmuş qabı götürəndə görürsən ki, yumurtanın üzərinə qırmızı və ya qara xətt çəkilib. Əgər qırmızı xətt görünərdisə, niyyət qəbul olub. Yox, əgər qaradırsa, əksinə, olunmayıb.

Qızlar axır təkde duzlu kökə bişirib yeyərdilər. Kökənin tərkibi un, duz, sudan ibarətdir. Bir stəkan unu bir qaba töküb ortasına duz və su əlavə eləyib xəmir qatmaq lazımdır. Sonra təndirə çörək yapanda o kökəni də çörəklərin arasına yapıb bişirirlər və axır təkde, yəni çilə axşamında yatmamışdan qabaq həmin kökəni subay qızlar gecə yatmamışdan əvvəl yeyirlər. Kökəni yeyib yatandan sonra yanlarına bir stəkan su qoyardılar. Kökə çox duzlu olduğu üçün gecə susuzlayardılar. Yuxuda ona kim su versə, demək, onunla ailə quracaq. Adətlərdən biri də budur ki, qızlar ayaqqabını başlarının üstündən arxaya atırlar. Ayaqqabının ucu qarıya tərəf olsa, həmin qız tezliklə ailə qurub qapıdan gəlin çıxacaq. Bu ayaqqabı çox zaman qaloş olmalı idi. Adətlərdən biri də budur ki, bayramdan qabaq hər kəs ölümləri yad etməli, qəbirləri ziyarət etməlidir, Quran oxunmalıdır.

Arxası evə tərəf, üzü qarıya durub sağ ovucunun içərisində buğda, arpa, düyü, qarğıdalı – bunları tutub var gücü ilə arxa tərəfə evin damına atırlar ki, ev ruzibərəkətli olsun. İnanclardan biri də budur ki, kim bayram axşamı öz evində gecələməsə, yeddi il öz evində gecələməzdi. Ona görə də hamı çalışırdı ki, öz evində gecələsin. Müəyyən səbəblərdən ev yiyəsi evdə olmasa, mütləq qohum-qonşu onun qapısını açıq saxlayar, işığını da yandırardı. Evinin işığını yandırır ki, əziz gündə evin qapısı açıq, işığı yanılı olsun.

¹ Tək – Ağdamda çərşənbə günü tək adlandırılırdı.

Yaşlı adamlar həmişə uşaqları təzə paltarlarla sevindirərdilər. Kiçik yaşlı qız uşaqlarına və cavan qız-gəlinlərə isə Novruz bayramında qırmızı geyinməyi məsləhət bilərdilər.

Novruz bayramında qız-gəlinlər barmaqlarına döymə xına qoyardılar. Döymə xına isə hamının həyatında olardı. Döymə xına yerdən 0,5 metr hündürlükdə olan xınagülü otundan hazırlanardı. Çox zaman xınagülü çiçək açandan sonra o toxumlayır. Onun toxumunu yığmaq da olur. Ancaq o qədər çox olur ki, toxum torpağa tökülür, hər il əkməsən də, özü bayram qabağı pöhrələyib çıxır. Xınagülünün yarpaq və çiçəkləri toplanır, içinə zəy qatıb həvəngdəstədə döyülür və qoz vaxtı qoz yarpağı ilə bağlayardılar. Bayram vaxtı qoz yarpağı olmadığına görə parça və ya klyonka ilə bağlayardılar. Qızlar xınanı axşam yatmadan əvvəl qoyardılar ki, gecə əldə qalıb yaxşı tutsun, həm də gündüz vaxtı iş görmək mümkün olsun. Sarıqları barmaqlardan açan zaman həyəcanla xınanın necə tutacağını gözləyərdilər. Əlbəttə ki, həyatında əkmə xına olmayanlar toz xına qoyardılar. Toz xınanı islatmaq üçün xınanı dərin bir qaba boşaldıb ona bir az zəy, bir az da rəngli çay əlavə edib ocaqda iki dəqiqə qaynadırlar. Bir az soyuduqdan sonra isti şəkildə barmaqlarına və əllərinin içinə müxtəlif naxışlar çəkər və bu xına ilə saçlarını da boyayarlar.

Novruz bayramını hər il məktəblərdə də böyük təntənə ilə keçirirdilər. Əsasən Novruz bayramı haqqında səhnəciklər hazırlayırdılar. Kosa ilə Keçəlin səhnəcikləri hazırlanardı. Uşaqlar çox həvəslə və maraqla baxardılar. Hazırlanan bayram tədbirlərində Kosa ilə Keçəli oynayan personajlar həmin məktəbin yuxarı sinif şagirdlərindən olardı. Onların gəlişin uşaqlar çox maraqla gözləyərdilər. Kosa ilə Keçəl böyük səs-küylə gələrdilər:

A Kosa-Kosa, gəlsənə

Gəlib salam versənə.

Torbanı doldursana

Kosanı yola salsana – deyə-deyə içəri daxil olardılar.

Ağdamda bizim yaşadığımız yerin yaxınlığında hərbi hissə var idi. Həmin hərbi hissədə başqa millətdən olan əsgərlər olardı. Onlar Novruz bayramı haqqında eşidəndən sonra çox həvəslə bayramı gözləyərdilər. Çərşənbə axşamı evlərə torba atılanda onlar hansı evə torba atsalar, həmçinin sahibləri onları evə dəvət edib bayram süfrəsində qonaq ediləndən sonra torbalarına bayram azuqələrindən yığıb onları yola salardılar. Onlar da apardıqlarını öz əsgər yoldaşlarına verərdilər. Hətta övladları hərbi xidmətdə olan valideynlər həmin əsgərlərə o qədər canıyananlıqla yanaşib qulluq edərdilər ki, sanki öz əsgər övladlarına qulluq edirdilər.

Hansı ailədə dünyasını dəyişən var idisə, ili çıxmayıbsa, həmin ailə bayram keçirməzdi. Ona görə də bütün qonşu-qohum həmin ailəyə bayram payı aparıb onları yad edərdilər. Hətta torba atan uşaqlar belə yaşlı ailənin qapısına torba atmazdılar. Bölgədə mövcud olan inanca görə, çilə axşamının səhəri axar suyun başındakı söyüd ağacının bütün budaqları suya əyilir. Bu mənzərəni ancaq pak adamlar görə bilər.